

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

**TOSHKENT ARXITEKTURA QURILISH INSTITUTI
BINO VA INSHOATLAR QURILISHI FAKULTETI
“JISMONIY TARBIYA VA SPORT” KAFEDRASI
JISMONIY TARBIYA FANIDAN**

REFERAT

Mavzu: SHAXMAT

**Bajardi: 5-14 guruh talabasi
Dadajonova R.**

Tekshirdi: Gafurjanov F.S.

TOSHKENT 2015

Shaxmat

Shaxmat shohmot (fors. shohmot — shoh o'ddi) — sport turi. O'yindan maqsad raqib shohini mot qilish. Ikki xil (oq va qora) rangdagi 64 ta teng katakli taxta (sath)da ikki xil rangdagi 16 tadan dona (bittadan shoh va farzin, 2 tadan rux, fil va ot, 8 tadan piyoda)da o'ynaladi. Sh.da musobaqa paytida ma'lum sondagi yurishlar qilinishi uchun vaqt (dastlabki 40 ta yurish uchun 2,5, 2 va 1,5 soat va h.k.) va o'yin tugamasa qo'shimcha vaqt belgilanadi. Tezkor Sh.da o'yinni tugatish uchun aniq vaqt (30, 25, 15 va 5 min.dan) beriladi. Sirtqi Sh.da har bir yurishni amalga oshirish uchun masofa va aloqa vositasi turiga qarab, kun yoki haftalar belgilanishi mumkin.

SH.ning kelib chiqishi chaturanga o'yiniga borib taqaladi.

Arab xalifaligi davrida bu o'yin "shatranj" nomi bilan

ommaviylashdi. Arablar Sh. yozuvini joriy etgani uchun Sh. o'yinlari matniga oid qimmatli ma'lumotlar saqlanib qolgan. Abulfath Ahmad ibn Sijziy "Shatranj kitobi"da 819 yilda Xurosonda o'tkazilgan birinchi Sh. musobaqasi va unda g'olib chiqqan o'rtaosiyolik mashhur shatranjchi Abu Bakr as-Suliy haqida yozgan. As-Suliy ko'plab Sh. voqealariga qahramon bo'lib kirgan Abulfaroj Laylojga ustozlik qilgan.

SH. 11-asrdan boshlab Yevropada jadal rivojlandi. 15-asrda Sh. qoidalariga o'zgarishlar kiritildi. 1512 yilda Rimda Damianoning "Bu kitob shaxmat o'ynashni o'rgatadi" to'plami bosildi va u Yevropa tillariga tarjima qilindi. 1575 yilda Madridda Ispaniya va Italiya Sh.chilari o'rtasida uchrashuv o'tkazildi. 17-asrda Joakkino Greko (Italiya), 18-asrda Danikan (Fransua Andre), Filidor (Fransiya), 19-asrda Govard Staunton (Angliya), Adolf Andersen, Iogannes Sukertort (Germaniya), Pol Morfi, Lui Paulsen (AQSH),

Ignats Kolish, Vilgelm Steynits (Avstriya— Vengriya), Aleksandr Petrov, Mixail Chigorin (Rossiya) kabi Sh. ustalari bu o'yinning rivojiga katta hissa qo'shishdi. 1851 yilda Londonda 1-xalqaro musobaqa uyushtirildi. Unda Andersen g'alaba qozondi. 1886 yildan shaxsiy jahon chempionati o'tkazilishi Sh.ni yanada ommalashtirdi. 1924 yilda Xalqaro shaxmat federatsiyasi (FIDE) tuzildi. 1987 yilda tuzilgan Grossmeysterlar assotsiatsiyasi (keyin Jahon shaxmat kengashi, deb nomlandi) mustaqil ravishda Sh. bo'yicha bir qancha musobaqa, jahon kubogi va chempionati tashkil etdi. 2000 yilda Vladimir Kramnik va Garri Kasparov o'rtasida o'tkazilgan musobaqada Kramnik g'alaba qozondi va jahon chempioni, deb e'lon qilindi. FIDE Sh.dagi bo'linishga barham berish maqsadida mutlaq jahon chempionini aniqlash uchun birlashtiruvchi musobaqa belgiladi.

O'zbekiston zaminida Sh. chuqur ildiz otganini tasdiqlovchi manbalar mavjud. 1972 yilda Dalvarzintepa (Surxondaryo)da olib borilgan arxeologik qazilmalar vaqtida Kushon davri (1— 2-asrlar)ga oid Sh. donalari, 1977 yilda Afrosiyob (Samarqand)da o'tkazilgan tadqiqotlar chog'ida 7—8-asrlarga taalluqli 7 ta Sh. donasi topilgan. 9-asrda yashagan arab olimi va shatranjchisi alAdliyning yozishicha, shatranjdagi inson tafakkurini cheklagan shashxoldagi xollarning tushishiga qarab yurish (shashxol)ning bekor qilinishi va bu o'yinning rivojlanishida O'rta Osiyo xalqlari muhim rol o'ynagan. Abu Rayhon Beruniyning "Hindiston", Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai sa'dayn va majmai bahrayn", Alisher Navoiyning "Majolis unnafois", "Lison uttayr", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" va boshqalar tarixiy asarlarda Sh. (shatranj)ga oid qimmatli ma'lumotlar bor. Amir Temur davrida quchli shatranjchilar

Samarqandda to'planishgan. Tabrizlik Ali ashShatranjiy (Oloviddin at-Tabriziy) Samarqandda o'tkazilgan musobaqalarda g'olib chiqqan. Shatranj haqida kitob yozib, unga o'zining va 14-asrgacha O'rta Osiyoda yashagan ko'plab oliya (grossmeyster)larning mansubalarini kiritgan. U sohibqironning o'zi bilan ham shatranj o'ynab turgan.

20-asrning 20-y.laridan O'zbekistonda Sh.ning zamonaviy qoidalari keng targ'ib etilishi bu sport turining rivojlanishiga turtki berdi. Toshkent, Samarqand, Ko'qon va boshqalar shaharlarda Sh. to'garaklari ochildi. Azmiddin Xo'jayev, Sergey Freyman, Po'lat Saidxonov, Zokir Xo'jayev kabilar Sh.ni targ'ib etishda jonkuyarlik ko'rsatishdi. 1930 yildan erkaklar, 1935 yildan ayollar o'rtasida O'zbekiston chempionatlari o'tkazila boshlagan (Aleksandr Grushevskiy va Larisa Pinchuk eng ko'p — 8 martadan chempion bo'lishgan). Turli davrlarda Fyodor Duz-Xotimirskiy, Salo

Flor, Tigran Petrosyan, Paul Keres, Aleksandr Kotov, Mark Taymanov, Viktor Korchnoy, Anatoliy Karpov kabi taniqli grossmeysterlarning O'zbekistonga kelib, ma'ruzalar o'qishi, bir yo'la o'yin (seans)lar o'tkazishi, musobaqalarda qatnashishi mamlakatimiz Sh.i rivojiga samarali ta'sir etdi. 20-asrning 50-y. laridan boshlab Mamajon Muhitdinov, Ulug'bek Elbekov, Sergey Pinchuk, Roman Kim, Alla Mkrtichan kabi Sh. jonkuyarlarining yangi avlodi voyaga yetdi. Respublika shaxmatshashka klubi foydalanishga topshirildi, turli toifadagi musobaqalar o'tkazila boshlandi, gaz.jur.larda Sh. ruknlari, O'zbekiston televideniyesida Sh. ko'rsatuvi ochildi, Sh.ga oid kitoblarni nashr etish yo'lga qo'yildi. Isaak Birbrager, Yefim Ruxlis kabi Sh. kompozitorlari turli tanlovlarda g'olib chiqishdi. Georgiy Borisenkoga sirtqi Sh. bo'yicha xalqaro grossmeyster unvoni

berildi. Georgiy A'zamov esa O'zbekistondan yetishib chiqqan 1-xalqaro grossmeyster bo'ldi (1984).

20-asrning 90-y.laridan O'zbekiston Sh.ida yuksalish boshlandi. Erkaklar terma jamoasi jahon Sh. olimpiadasida 2-o'rinni egalladi (1992), Osiyo chempionatida g'alaba qozondi (1999). Ibrohim Hamroqulov o'smirlar o'rtasida jahon birinchiligida g'olib chiqdi (1998). Rustam Qosimjonov Osiyoning birinchi (1998), jahonning 17-chempioni (2004) bo'ldi.

FIDE tasnifi bo'yicha jahon chempionlari V. Steynits 1886 — 1894 E. Lasker 1894 — 1921 X.R. Kapablanka 1921 1927 A. Alyoxin 1927 — 1935, 1937 — 1944 M. Eyve 1935 1937 M. Botvinnik — 1948 — 1957, 1958 — 1960, 1961 1963 V. Smislov — 1957 — 1958 M. Tal 1960 1961 T. Petrosyan — 1963 — 1969 B. Spasskiy — 1969 — 1972 R. Fisher 1972

1975A. Karpov 1975 1985, 1993 1999G. Kasparov — 1985 — 1993A. Xalifman — 1999 — 2001V. Anand — 2001 — 2002R. Ponomaryov — 2002 — 2004R. Qosimjonov — 2004 yildanNufuzli musobaqalarda yuqori natijalar ko'rsatgani uchun FIDE quyidagi Sh.chilarimizga xalqaro grossmeyster unvonini berdi: Valeriy Loginov, Aleksandr Nenashev, Grigoriy Serper, Sergey Zagrebelniy, Saydali Yo'ldoshev, Aleksey Barsov, Mixail Saltayev, Rustam Qosimjonov, Rena Mamedova, Shuhrat Safin, Marat Jumayev, Dmitriy Qayumov, Timur Gareyev (1992 — 2004). Bir necha Sh.chi va murabbiylar O'zbekiston Respublikasining faxriy unvoni va orden-medallari bilan mukofotlanishdi. Mamlakatda bolalar va yoshlar o'rtasida ham Sh.ni rivojlantirishga katta e'tibor berilyapti. Sh. "Umid nihollari", "Barkamol avlod", universiada musobaqalari dasturiga kiritilgan. O'zbekistonlik yosh Sh.chilar

bolalar o'smirlar o'rtasida o'tkazilayotgan xalqaro musobaqalarda sovrinli o'rinlarni egallab kelishyapti. Hozir vaqtda Toshkent va viloyatlardagi shaxmatga ixtisoslashgan bolalar o'smirlar sport maktablari, shaxmat klublari va to'garaklarida 268 murabbiy faoliyat ko'rsatyapti. Mamlakatimizda 7984 kishi (2320 nafari xotin-qizlar) shaxmat bilan bevosita shug'ullanishadi, ulardan 3220 nafari shaxmat razryad va unvonlariga ega (2003).

Ad. .Muhitdinov M., O'zbekistonda shaxmatchilik, T., 1961;
Muhitdinov M., Shaxmat — koni hikmat, T., 1994.

Asror Mo'minov.

Shaxmat ikki kishi o'ynaydigan mantiqiy o'yindir. Hozirgi ko'rinishi (**Xalqaro Shaxmat**) hind shatranjidan Janubiy Yevropada XV asr oxirlarida shakllangan.

Bugungi kunda shaxmat eng mashhur o'yinlardan biriga aylangan, sport turi sifatida qabul qilingan; dunyo bo'ylab millionlab kishilar bu o'yinni o'ynashadi. Shaxmat aqliy gimnastika sifatida ham ko'riladi. Shaxmatda ikki odam shaxmat donalari bilan bir-biriga hujum qiladi. Har bir odamda 8ta piyoda, 2ta rux, 2ta ot, 2ta fil, farzin va shoh bo'ladi. Ot donalar ustidan sakrab o'ta oluvchi yagona donadir.